

Котвяковський Ю.О.,

кандидат юридичних наук,

завідувач кафедри правосуддя та філософії

Сумського національного аграрного університету

<https://orcid.org/0000-0003-4684-4623>

Литвиненко О.С.,

здобувач вищої освіти за спеціальністю 081 Право

Сумського національного аграрного університету

<https://orcid.org/0009-0006-7057-7085>

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5666.2025.3.8>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Вступ. Воєнна агресія проти України вплинула практично на всі суспільні відносини в нашій державі. Не стали виключенням і договірні відносини, саме цим обумовлена актуальність обраної тематики дослідження.

Договір є універсальним засобом впорядкування відносин між громадянами, юридичними особами, він є незамінним елементом системи цивільно-правових відносин, що дозволяє досягти балансу між інтересами сторін та забезпечити потреби суспільства. Одним із ключових напрямків дослідження правового регулювання договірних відносин на сьогодні є вивчення специфіки їх функціонування в умовах воєнного стану та відповідна адаптація законодавства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження проблематики, пов'язаної із регулюванням договірних відносин в умовах воєнного стану є предметом багатьох досліджень. Зокрема, дане питання розглядалося такими науковцями, як Резніченко С., Берназ-Лукавецька О., Крат В., Бондаренко О., Мирось К., Примак В. та інші.

Аналізуючи роботи вчених, можна стверджувати, що велика увага приділяється визначенню воєнного стану як форс-мажору та специфіки доказування даної обставини на практиці.

Метою статті є дослідження впливу воєнного стану на функціонування договірних відносин в Україні. Для досягнення поставленої мети здійснено системний аналіз чинних нормативно-правових актів; досліджено воєнний стан як форс-мажорну обставину в договірних відносинах; окреслено основні виклики, що стоять перед сторонами договору в сьогоднішніх умовах.

Виклад основного матеріалу. Статтею 1 Закону України «Про правовий режим воєнного

стану», визначено зміст поняття воєнний стан, як особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Згідно з частиною 1 статті 626 Цивільного кодексу договором слід вважати домовленість між двома або більше сторонами, спрямованими на встановлення, або припинення цивільних прав та обов'язків [2]. Законодавець при викладенні норм Цивільного кодексу робить акцент на принципі свободи договору, яка інтерпретується по-різному. Зокрема, сторони вільні обирати контрагента на свій розсуд. З цього слідує і свобода в укладанні договору, тобто відсутність будь-якого примусу щодо вступу у договірні відносини. Одним із найголовніших складових свободи договору є право створювати умови, які будуть прийнятними кожній із сторін.

Правовий режим воєнного стану дещо зужує права сторін щодо реалізації договірних відносин і ставить перед ними низку викликів, зокрема необхідність адаптації до нового законодавства. Чимало нормативно-правових актів

зазнало змін, подекуди приймалися нові акти, які суттєво змінювали окремі аспекти договірних відносин. Ще одним викликом є необхідність працювати у складних умовах військової агресії. Сьогоднішні реалії ставлять великі виклики перед сторонами договору, зокрема, постійні обстріли та руйнування систем логістики впливають на перебіг договірних відносин, часто роблять їх неможливими для виконання.

Ще однією проблемою договірних відносин сьогодення Резніченко С. також визначає фінансові обмеження. Внаслідок військового конфлікту можуть виникнути значні економічні труднощі для держави, що може відобразитися на її здатності виконувати фінансові зобов'язання за договорами [3, с. 209].

Під час воєнного стану принципи договірної права продовжують діяти, проте, зважаючи на ситуацію, законодавці вирішили пом'якшити умови виконання зобов'язань. Яскравим прикладом таких змін можуть слугувати зміни правового регулювання договорів кредиту та іпотеки. У зв'язку із нестабільним економічним становищем у державі, більшість позичальників втратили фінансову можливість платити за договором кредиту. 15 березня 2022 року був прийнятий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану». Підпунктом 2 пункту 3 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» даного Закону розділ «Прикінцеві та перехідні положення» Цивільного кодексу України був доповнений пунктами 18 і 19, згідно із якими кредитор на час дії воєнного стану та протягом 30-ти днів після його скасування забороняється збільшувати відсоткову ставку, нараховувати штрафи, пені чи вимагати погашення боргу в повному обсязі або достроково. Разом з цим, підлягають списанню неустойка (штраф, пеня) та інші платежі, нараховані включно з 22 лютого 2022 року. Що стосується договору іпотеки, то розділ VI «Прикінцеві положення» Закону України «Про іпотеку» доповнюються пунктом 5⁻²: «У період дії в Україні воєнного, надзвичайного стану та у тридцятиденний строк після його припинення або скасування щодо нерухомого майна (нерухомості), що належить фізичним особам та перебуває в іпотеці за споживчими кредитами, зупиняється дія статті 37 (у частині реалізації права іпотекодержателя на набуття права власності на предмет іпотеки), статті 38 (у частині реалізації права іпотекодержателя на продаж предмета іпотеки), статті 40 (у частині виселення меш-

канців із житлових будинків та приміщень, переданих в іпотеку, щодо яких є судові рішення про звернення стягнення на такі об'єкти)» [4]. Для кредиторів іпотека є гарантією виконання зобов'язань. Згідно зі ст. 33 Закону України «Про іпотеку» у випадку неналежного виконання зобов'язань боржником, іпотекодавець вправі звернути стягнення на предмет іпотеки [5]. Звернення стягнення можливе у разі порушення боржником строків виконання зобов'язання або способу його виконання. Існують два способи стягнення на предмет іпотеки: судовий та позасудовий. В першому випадку, стягнення буде відбуватися за рішенням суду, ухваленого на підставі поданої позовної заяви кредитором. У другому випадку, звернення на стягнення відбувається на підставі виконавчого напису нотаріуса або згідно з договором про задоволення вимог іпотекодержателя. Проте, Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкоджень внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України» законодавці вносять зміни до Розділу IV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про споживче кредитування», доповнюючи пунктами 8-16, зазначивши, що позичальник може звернутися до кредитодавця від 24 лютого 2022 року, тобто у період воєнного стану, а також протягом 90 днів після його припинення чи скасування із вимогою про призупинення сплати грошового зобов'язання за договором, предметом забезпечення якого є нерухоме майно, якщо воно відповідає одній із ознак: нерухоме майно розташоване на окупованій території або на території, де ведуться активні бойові дії або нерухоме майно пошкоджене або знищене внаслідок збройної агресії. Таку заяву можна подати разом із документами, що засвідчують факт пошкодження або знищення майна. Наприклад, витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, звіт про оцінку збитків, складений експертною групою та акт обстеження майна. Цим же Законом, зазначено, що позичальник протягом 90 днів після припинення чи скасування воєнного стану має право звернутися до кредитора з вимогою про анулювання заборгованості за договором про споживчий кредит одночасно відповідаючи таким вимогам:

– предметом забезпечення за таким договором є знищене внаслідок збройної агресії нерухоме майно, яке є або мало стати його єдиним житлом;

– станом на 23 лютого 2022 року заборгованість за таким договором не була прострочена більш як на 7 днів;

– метою отримання кредиту згідно з договором є придбання, реконструкція чи будівництво такого житлового нерухомого майна (квартири, житлового будинку) або майнових права на них [6].

Отже, сам факт наявності воєнного стану не є причиною невиконання зобов'язань за іпотечними договорами. Проте, враховуючи реалії сьогодення, законодавець звільняє боржників від ризиків, пов'язаних із забезпеченням іпотечних договорів. Таким чином, іпотекодержатель на період воєнного стану позбавляється права на набуття права власності на предмет іпотеки. Дані зміни свідчать про цілеспрямовану підтримку громадян під час воєнного стану, послаблення умов договору, проте не звільнення від повної відповідальності. З іншого боку, відсутність штрафних санкцій може посилити безвідповідальність за сплату платежів за кредитами і тим самим погіршити становище кредитора. Наразі стоїть під питанням законодавче регулювання даної галузі після скасування або припинення воєнного стану. Вочевидь, це може бути поступове припинення дії положень щодо штрафних санкцій, але, в той же час, з окремих положень законодавства ми бачимо, що більшість послаблень діють «до припинення чи скасування воєнного стану», тому боржникам треба подбати про вчасне та якісне виконання зобов'язань, попри діючі послаблення з боку держави.

Ще однією важливою категорією у сфері договірних відносин слід вважати обставини, що перешкоджають виконанню зобов'язань або унеможливають їх. У Законі України «Про торгово-промислові палати в Україні» міститься чітке та повне визначення поняття форс-мажору. Статтею 14-1 під форс-мажорними обставинами слід вважати надзвичайні та невідворотні обставини, що унеможливають виконання зобов'язань [7]. Законодавець надає широкий перелік таких обставин, зокрема, стихійні лиха та загроза війни або збройний конфлікт. Щодо виконання зобов'язань, покладених на сторони договором, слід зазначити, що під час воєнного стану питання застосування форс-мажорних обставин набуло актуальності через об'єктивні причини. Згідно із Листом Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 року, військова агресія визнана форс-мажорною обставиною, а сам документ є підтвердженням даної обста-

вини [8]. Спочатку дана можливість сприймалася суб'єктами господарювання як спрощена процедура доказування обставин, що перешкоджали виконанню взятих на сторону зобов'язань. Сам Лист не є персоніфікованим, а спрямований на невизначене коло суб'єктів, а отже не може бути єдиним доказом існування форс-мажорних обставин. До такого ж висновку дійшов Верховний Суд у Постанові від 15.06.2023 року у справі 910/8580/22 [9]. При посиленні на форс-мажорні обставини, як на підставу неможливості виконання договору, сторона повинна довести не тільки їх існування, але і непереборний вплив у конкретному випадку. Аналогічні висновки викладені у Постанові Верховного Суду 14.06.2022 у справі № 922/2394/21 [10]. Таким чином, тягар доказування лягає на сторону, яка порушила зобов'язання.

Торгово-промислова палата та уповноважені органи можуть засвідчувати форс-мажорні обставини та видавати сертифікати протягом 7-ми днів з дати звернення. На думку О. Мельника, суб'єкт господарювання, який мав довести контрагентові неможливість своєчасного виконання зобов'язання, мав отримати відповідний сертифікат «під конкретний договір» [11, с. 102]. Найчастіше сторони зазначають, як діяти при форс-мажорних обставинах у самому договорі та прописують такі обставини. Слід зазначити, що Верховний суд у постанові від 31 серпня 2022 року у справі № 910/15264/21 додав важливе уточнення: між форс-мажорними обставинами та неможливістю виконання зобов'язання має існувати прямий причинно-наслідковий зв'язок [12]. Тобто, невиконання або невчасне виконання зобов'язань за договором має бути наслідком форс-мажору у вигляді воєнного стану і ніяким чином не може мати на меті приховати власну недбалість чи ризики, які мала передбачити сторона. Таким чином, судова практика є однотайною та чіткою: наявність воєнного стану не є абсолютною підставою для звільнення від обов'язків за договором.

Окрім застосування форс-мажору, існує ще декілька засобів припинення договірних відносин. Так, стаття 652 Цивільного кодексу надає можливість розірвати договір у зв'язку з істотною зміною обставин. Так, у тому випадку, якщо обставини змінилися настільки, що сторони могли передбачити такий сценарій, то не уклали договір [2]. Відмінність даного положення із форс-мажором полягає у тому, що при першому виконанні зобов'язань стає неможливим, у випадку ж істотної зміни обставин – виконання

таких зобов'язань втрачає сенс або не принесе кінцевого результату, очікуваного сторонами. При цьому, судове внесення змін або розірвання договору можливе за таких умов:

- 1) в момент укладення договору сторони виходили з того, що така зміна обставин не настане;
- 2) зміна обставин зумовлена причинами, які заінтересована сторона не могла усунути після їх виникнення при всій турботливості та обачності, які від неї вимагалися;
- 3) виконання договору порушило б співвідношення майнових інтересів сторін і позбавило б заінтересовану сторону того, на що вона розраховувала при укладенні договору;
- 4) із суті договору або звичаїв ділового обороту не випливає, що ризик зміни обставин несе заінтересована сторона [2].

Статтею 607 ЦКУ зазначено, зобов'язання припиняється неможливістю його виконання у зв'язку з обставиною, за яку жодна зі сторін не відповідає [2]. Верховний Суд зазначив, що обставини, які викликають неможливість виконання, можуть бути як юридичними (заборона певної діяльності), так і фактичними (загибель індивідуально визначеної речі, яка мала б бути об'єктом виконання). Головна умова полягає в тому, що за такі обставини не буде відповідати жодна із сторін зобов'язання [12].

Наостанок, говорячи про договірні відносини загалом, слід зазначити, що правове регулювання вказаної категорії суспільних відносин здійснювалось Цивільним та Господарським кодексами. У зв'язку з цим, наявні випадки виникнення колізій у формулюванні та тлумаченні норм вищезгаданих кодексів. Так зокрема, стаття 635 Цивільного кодексу регулює укладення попереднього договору. Аналогічна стаття містилась і у Господарському кодексу, однак частина 6 статті 182 Господарського кодексу вказує на те, що «угода сторін про наміри (протокол про наміри тощо) не визнається попереднім договором і не породжує юридичних наслідків», тоді як у частині 4 статті 635 Цивільного кодексу зазначено, що «договір про наміри (протокол про наміри тощо), якщо в ньому немає волевиявлення сторін щодо надання йому сили попереднього договору, не вважається попереднім договором». Тобто, фактично Цивільний кодекс дозволяє вважати договір про наміри попереднім договором, при умові, що у ньому буде волевиявлення сторін щодо надання йому сили попереднього договору.

9 січня 2025 року було прийнято Закон України «Про особливості регулювання діяльності

юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб», відповідно до якого скасовується дія Господарського кодексу України та надається суб'єктам господарювання перехідний період тривалістю у 3 роки для адаптації [13].

На нашу думку, зроблені законодавцем кроки з реформування правового регулювання у сфері договірних відносин сприятимуть усуненню протиріччя та вирішенню юридичних колізій.

Разом з тим, скасовуючи Господарський кодекс України, втрачається нормативне визначення поняття «господарський договір», який жодним чином не регламентується у Цивільному кодексі.

На відміну від цивільно-правового регулювання, сфокусованого на забезпеченні суб'єктивного приватного майнового інтересу, в актах господарського законодавства поєднуються приватноправове і публічно-правове регулювання економічних відносин [15, с. 146]. Виходячи із даного твердження, доцільно було сказати, що сама реформа щодо скасування Господарського кодексу є вдалою, проте наявна потреба щодо подальшого дослідження та вдосконалення нормативно-правового регулювання договірних відносин, зокрема і у сфері господарсько-договірних відносин.

Висновки. Підсумовуючи варто зазначити, що договірні відносини зазнали суттєвого впливу з боку воєнного стану. Аналізуючи чинне законодавство приходимо до висновку, що головним моментом у визначенні проблематики даного питання є деталізація умов та чинників припинення та розірвання договору як актуального елементу в контексті сьогодення. Так, визначаємо воєнний стан як головну форс-мажорну обставину, для визнання якої потрібен причинно-наслідковий зв'язок між подією та безпосередньо виконанням договору. Розглядаючи скасування Господарського кодексу України з точки зору регулювання договірних відносин між суб'єктами господарювання, варто зазначити, що законодавство потребує подальших досліджень, що стануть основою для удосконалення правового регулювання у цій сфері.

Безумовно, на сьогодні належне виконання окремих договорів стоїть під питанням, зважаючи на масовані атаки ворога не тільки по виробничим потужностям, а і критичній інфраструктурі, і подальші наслідки яких неможливо передбачити. Проте, сторони договору можуть адаптувати чинні договори до обставин, деталізуючи та опрацювавши договори зокрема в частині форс-мажорних обставин, що є вимогою сьогодення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19>
2. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
3. Резніченко С. Правова природа договірних зобов'язань в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 208–210. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2024/50.pdf
4. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану: Закон України від 15.03.2022 № 2120-20. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>
5. Про іпотеку: Закон України від 05.06.2003 № 898-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/898-15#Text>
6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законів України щодо підтримки позичальників, майно яких було знищено або зазнало пошкодження внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України: Закон України від 01.12.2022 № 2823-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2823-20#Text>
7. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 № 671/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Торгово-промислова України: Лист від 28.02.2022 р. № 2024/2.0-7.1. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
9. Постанова від 15.06.2023 року №910/8580/22. Верховний суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/C027867>
10. Постанова від 14.06.2022 № 922/2394/21. Верховний суд. Касаційний господарський суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/104788391>
11. Мельник О. О. Виконання умов договору внаслідок дії обставин форс-мажору під час воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 74. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/01/18.pdf>
12. Постанова від 31 серпня 2022 року № 910/15264/21. Верховний суд. Касаційний господарський суд. URL: https://ips.ligazakon.net/document/C023469?utm_source=buh.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=cons13
13. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 09.01.2025 № 4196-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
14. Господарський кодекс України. Закон України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
15. Золотарьова О. Щодо проблеми скасування Господарського кодексу України. *Юридичний вісник*. 2022. № 5. С. 145–153. URL: http://yurvisnyk.in.ua/v5_2022/16.pdf

Котвяковський Ю.О., Литвиненко О.С. ОКРЕМІ АСПЕКТИ РЕАЛІЗАЦІЇ ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Під час дії особливого періоду воєнного стану перед сторонами договору постають чималі виклики. По-перше, це стосується адаптації до нового законодавства, яке було прийняте із урахуванням реалій сьогодення. Зовнішні фактори зумовлюють та потребують змін в економічній, соціальній та правовій сферах. По-друге, найважливішим викликом для сторін договору постає збройний конфлікт, який унеможливає або суттєво ускладнює виконання договору. Погіршення логістики, постійні обстріли, знищення інфраструктури ворогом стають створюють тяжкі наслідки для всієї сфери договірних відносин. У статті здійснено аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють укладення та виконання договорів в умовах воєнного стану. Розглянуто окремі види договорів та зміни до їх правового регулювання. Особливу увагу приділено визначенню воєнного стану як форс-мажорної обставини, що перешкоджає або унеможливає виконання зобов'язань. Опрацьована судова практика свідчить, що обов'язковою складовою доказування даних обставин є причинно-наслідковий зв'язок між воєнним станом та невиконанням зобов'язань. Висвітлено проблематику колізій між Господарським кодексом та Цивільним кодексами України. З'ясовано, що скасування чинності Господарського кодексу потребує комплексного підходу, включаючи створення нових законодавчих актів, які зможуть повноцінно врегулювати відносини у сфері господарської діяльності. У висновках статті узагальнено вплив воєнного стану на договірні відносини, підкреслено необхідність деталізувати воєнний стан як форс-мажорну обставину у договорах, викладено суть аналізу змін у нормативно-правових актах.

Ключові слова: воєнний стан, договірні відносини, форс-мажор, адаптація, договір, правове регулювання.

Kotviakovskiy Yu.O., Lytvynenko O.S. CERTAIN ASPECTS OF THE IMPLEMENTATION OF CONTRACTUAL RELATIONS IN THE CONDITIONS OF MARTIAL LAW

During the special period of martial law, the parties to the contract face considerable challenges. Firstly, this concerns bringing contractual provisions in line with legislative changes adopted in response to present circumstances. External factors necessitate transformations in the economic, social, and legal spheres. Secondly, the key challenge for contracting parties is the armed conflict, which makes the performance of obligations impossible or

significantly complicated. Disrupted logistics, constant shelling, and the destruction of infrastructure by the enemy cause severe consequences for the entire system of contractual relations. The article analyzes current legislative acts regulating the conclusion and performance of contracts under martial law, as well as examines specific types of contracts and the changes introduced to them. Particular attention is paid to the recognition of martial law as a force majeure circumstance that hinders or makes the performance of contractual obligations impossible. Judicial practice demonstrates that an essential element in proving such circumstances is the causal link between the introduction of martial law and the failure to perform obligations. The article also highlights the issue of conflicts between the Commercial Code of Ukraine and the Civil Code of Ukraine. It is established that the complete repeal of the Commercial Code requires a comprehensive approach, including the adoption of new legislative acts capable of fully replacing its provisions. In conclusion, the article summarizes the impact of martial law on contractual relations, underlines the necessity of explicitly defining martial law as a force majeure circumstance in contracts, and presents the results of the analysis of changes in legislation.

Key words: martial law, contractual relations, force majeure, adaptation, contract, legal regulation.

Дата надходження статті: 25.09.2025

Дата прийняття статті: 09.10.2025

Опубліковано: 04.12.2025

